

Birinci Dünya Harbinde İstanbul Medreseleri

Sadık ALBAYRAK
İst. Müftülüğü Arşiv Uzmanı



EDRESELER kuruluşları itibariyle devrinin en modern ilim müesseseleri idi. Yetiştirdiği âlimler asırlar boyu İslâm âlemine ve Osmanlı İmparatorluğunun yayıldığı bölgelere ışık tutmuşlardır. Fakat zamanla her müessese gibi bunlar da hizmet sahalarını kaybetmişlerdir. «Vakıa bizim medreselerimiz *Fenârî*'ler, *Molla Hüsrev*'ler, *İbni Kemâl*'ler, *Ebu's-Suûd*'lar gibi meşhur ulemânın feyiz kaynağı olmuşlarsa da bunlarda tutulan meslek *Şemsü'l-Eimme*'ler, *Fahrü'l-İslâm*'lar, *Buhârî*'ler, *Nesefî*'ler, *Gazalî*'ler, *Razî*'ler, *İbn-i Sinâ*'lar, *Tûsî*'ler, *Cevherî*'ler gibi ulemânın en büyüklerinin takib etikleri feyz mesleğine benzemediğinden onlar bunların irfanlarının seviyesine kadar yükselememişlerdir. Bunlardan her biri ancak bir ilme ihtisas ederek onda selâhiyet mevkî'ini ihraz ettiği halde ötekiler zamanlarında tedâvül eden ilimlerden hemen hepsine hiç olmazsa bir haşiye ta'lik etmişlerdir... Medenî milletlerde bir yerde bulunan medreseler bütün medreseleri ile beraber ancak ya bir Dârü'l-Fünûn, ya bir Akademi vücûda getirdiği halde bizde her bir medrese i'dadîsi de beraberinde başlı-başına küçük bir Dârü'l-Fünûn olmak, her bir müderris münferinden bütün fûnunu tadrîs etmek nasılsa kaide ittihaz edilerek ihtisasa riayet edilmediğinden ilmî tekâmüller zuhura gelememiş ve binaenaleyh eslâf ve muasırlarımızdan geri kalmamızı mucîb olmuştur.» (1)

Yalnız medreseler, iddia edildiği gibi geri kalmamızın ve cehaletin artmasının yegâne müsebbibi değildirler. Zira medreseler İmparatorluğun haşmet devirlerinde ilim ve fenlerin yegâne ta'lim yeri idi. Ulemâ ve fukahâ buradan yetişirdi. Hâkimleri ve Vezirleri hasılı bütün idarecileri bu kaynaktan feyz ve ilham alırdı. Devlet işlerini yürütmekle görevli zevat bu

müesseselerin hareket tarzına bağlı idi. Zira medreseler hiç bir zaman skolâstisizm'in kaynağı olmamışlardır.

Medreselerde takip edilen yol ve okutulan dersler sadece dinî umur ile alâkadar olmayıp dünyevî işlere taallük eden ilimler de okutuluyordu. Bu bakımdan «Türkiye'de medrese zaman zaman bazı değişiklikler geçirmekle beraber yalnız itikad sahasında değil cemiyetin bütün faaliyet - iktisat, siyaset, hukuk, terbiye...— sahalarında da hakîm ve nâfiz olmuştur.» (2)

Her müessesede ve her canlıda olduğu gibi medreselerde de bir duraklama, bir gerileme başgöstermiştir. Bunun sebeplerini buldukları şartlara göre tahlil eylemek en isabetli yoldur. Yalnız işlenen ve icad edilen hataların müsebbibi medrese kabul edilerek üzerine kullanılması objektif görüşten uzak, hissî bir takım sebeplere dayanmış olması icab etmektedir. Zîrâ Maarif Tarihi'miz hakkında en muteber kaynak kabul edilen bir eserde bu hususta şöyle deniyor: «Bu medreselerin memlekete, Türklüğe ve ilim âlemine ne hizmeti ve faydası olmuştur? Belli başlı hangi âlimleri yetiştirmiştir? Bunlar arasında beynelmilel şöhreti haiz kimler vardır? Bunları uzun uzadıya araştırmaya lüzûm yoktur. (Hiç kimse yetişmemiştir.) demekle iktifa etmek daha muvafık olur.» (3)

Şüphesiz bu iddialar hissî bir takım suçlamalardan ileriye geçemez. Bunun yanında son devirlerinde medreseler yeni islâhata ihtiyaç görmüşlerdir. Bunun için de pek çok çalışmalar olmuştur. Fakat büyük harpte ve daha önceki harplerde top-yekûn harbe katıldığımız ve herkesin vatan müdafaasına koştığı halde ilim ehlinin ve vatan müdafaasından kaçmak isteyenlerin medreselere sığınarak cihada gitmekten ictinab ettiklerini yazmakta ve sık sık tekrar etmektedirler. Bunun da medreselerin miskinler ve asker kaçaklarının yuvası olduğu tezine bağlanmak istendiği gün gibi âşikârdır. Halbuki bu durum hiç de iddia edildiği gibi değildir. Harbe iştirak ve cihada koşmak hususunda bütün müslümanların üzerine ilâhî emir vardır. Bunun yanında ilmin yok olmaması için de ilim tahsilinde bulunmanın emri vardır. Aşağıda alacağımız âyet-i kerîme açık bir misalidir.

Topyekûn müslümanların harbe iştiraklerini yasaklayan âyet-i kerîmede Allah Tealâ şöyle buyuruyor:

«(Bununla beraber). mü'minlerin hepsi .top-yekûn) savaşa çıkacak değildirler. O halde (onların her sınıfından yalnız birer zümre savaşa gitmeli), kimi de —din ve şariat ilimlerini iyice öğrenmeleri ve kavimleri (savaştan) dönüp kendilerine geldikleri zaman onları Allah azabıyla korkutmaları için— (gitmeyip kalmalılar). Olur ki (bu suretle mü'minler aykırı hareketlerden) kaçınırlar.» (4)

Bu âyeti gördükten sonra şimdi esas meseleye gelelim: Osmanlı İmparatorluğunun dış harbler ve iç karışıklıklar neticesi son devirlerinde durumu iyi bir manzara arz etmiyordu. Bunun neticesi olarak idarî ve ilmî sahada pek çok islâhat ve teşkilâtlanmalara doğru adımlar atılmıştı. Bunların başında ilim müesseselerinin islâhı geliyordu. 1909'dan sonra ilmî komisyonlar ve şu'râlar tertip edilerek «islâh-ı medaris» e doğru büyük adımlar atılmıştı. Bunun neticesi olarak da «Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliye» Medreseleri kurulmuştu. Bunların yanında eskiden beri devam edegelen ve İstanbul'da mevcut olan 185 medrese vardı. Bunlar Balkan Harbi ve Birinci Dünya Harbi sıralarında tedrisatlarına devam ediyor ve harp dolayısıyla mesailerine ara vermiyorlardı. İşte biz burada şimdi İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivinde bulunan defterlerden o devirdeki

İstanbul Medreselerinin ne derece talebe ve şartlara haiz olduğunu açıkça göreceğiz.

İstanbul'da bulunan bu 185 medrese 20 Ağustos 1330 (2 Eylül 1914) tarihinde genel bir teftiştten geçmiş ve her medrese ayrıntıları ile kayda geçmiştir. Bu 185 medreseyi ayrı ayrı gözden geçirerek elde ettiğimiz neticeler şu şekildedir:

Bu 185 medresenin 23 tanesi 1914'de yıkılmış ve yanmış olduğu halde arsa durumunda idi. Geriye kalan 162 medresenin iki bin üç yüz yetmiş iki (2372) odası mevcuttu. Bu medreselerin de yalnız yüz kırk dokuz (149) tanesinde ikamet edilebilirdi. Diğerleri gayr-ı sihhî idi. Bunlarda da ancak üç bin iki yüz yirmidört (3224) talebe oturabilirdi. Verilen rapor bu şekilde idi. Fakat bu medreselerin kaçında talebe bulunduğunu da ayrı tesbit ederek şu neticeye vardır. Bu medreselerde yani 149 medresede 3224 talebe ikamet edebilecekken sadece 37 medresede 1366 talebe ikamet ediyordu. Bu talebenin çoğu Sultanahmet, Ayasofya, Nuruosmaniye, Süleymaniye ve Fatih civarındaki medreselerde ikamet ediyorlardı. Burada bu medreselerin durumunu tek tek incelememize yerimiz müsait değildir.

Bu izahattan ortaya çıkan gerçek şudur ki Birinci Dünya Harbinin başlangıç tarihi olan 1330 (1914) da medreseler her zamanki talebe sayısını haiz bulunmuyorlardı. Zira harbin tevlit ettiği durum İstanbul Medreselerinde bulunan talebeyi ya cepheye veya memleketlerine gitmeye zorlamıştır. Artık vatan müdâfaası için cihat başlamıştı. Bu durumda her şey bir bütün teşkil etmiş ve harbin getirdiği bunca musibetin yanında ilim hayatı da sekteye uğramıştır. İddia edildiği gibi asker kaçakları medreselerin bir köşesine sığınıp kalmamışlardır. Hatta medreseler vatan müdâfaası ve cihat için her taraftan gelen vatan evlâdının ikamet yeri olmuştur. Burada Aksaray'da bulunan Murat Paşa-i Atik Medresesi Müderrisinin Meşihat Makamına yazdığı tezkere bunun en açık misalidir:

«Müderrisi bulunduğum Aksaray'da Murat Paşa-i Atik medresesine cihat-i askeriyeden bazı zevat bugün öğle vakti gelerek medrese-i mezkûrede asker ikame ve iskân olunacağından nihayet-i Teşrinievvel'in 5. pazar gününe kadar tahliye edilmesini mevcûd talebeye kat'iyyen ihtar ve tenbîh eylemişlerdir. Bir kere mevcûd talebe nereye yerleştirileceği, saniyen ahab-ı taşrada bulunan bir çok zatî eşya bulunduğundan bunlar nereye tevdi edileceği ve bunların nakliye masrafları ne taraftan tesviye edileceği cihatlerini bera-i istifsar arzla beraber verilen mühlet bayrama kadar ve hiç olmazsa bir hafta kadar te'hiri babında icab eden zevata iş'ar-ı keyfiyet buyurulması hususunda işbu ilm-u haber takdîm kılındı. Teşrinievvel 1330» Mühür.

Görüldüğü üzere harbin başında medreseler memleketin durum ve ahvali ile mütenasib bir herc-ü merc içinde idi. Bu durumda medreselerin miskinler yuvası ve ilimden nasibi olmayanların ikamet yeri olduğu iddiasını serdetmek hissî bir marazdan öteye geçmeyen mesnetsiz bir iddia olarak ortada kalmaktadır.

Büyük harbin bitimi sıralarında tekrar bu medreseler gözden geçiriliyor ve İstanbul'daki medreselerin durumu tekrar tesbit ediliyor. 21 ve 22 Kânunievvel 1334 (3 ve 4 Ocak 1918) de bütün medreseler gözden geçiriliyor ve her medresenin durumu ortaya çıkıyor. Ortaya çıkan manzara ise dört sene öncesine göre daha fecî ve daha acıklıdır. Artık bu medreselerde talebe iskânına pek raslanmamaktadır.

İstanbul'da bulunan medreselerin 1918'deki durumunu şu şekilde tesbit ettik:

Harbin tevlid ettiği ve Fatih'te Çırcır yangınında evsiz kalanların işgal ettiği medreseler 66 tanedir. Arsa halinde 12 tane, Asker ve muhacirlerin ikamet ettiği 3, Talebe ve yangınzedelerin 2, talebelerin bulunduğu 9, Askerlerin işgal ettiği 12, yanmış olanlar 20, sadece muhacirlerin oturduğu 11, harap halde bulunan medreseler 15, askerî karar-gâh olan 1 medrese, Vakıfların işgalinde 2, Evkafca yıktırılan 1, Rus esirlerinin bulunduğu medrese 1, Evkaf deposu olan 2, Müdâfaa-i Milliye'ye verilen 3, Aşhane olarak kullanılan 2, Aile erzak komisyonunun işgalinde bulunan 2, askerî erzak yeri olarak kullanılan 1, asker ailelerinin ikamet ettiği 1, ekmeğe tevzi' yeri olarak kullanılan 1, Kadınlar Cemiyeti Dikiş Yurdu olarak kullanılan 1, Kadınlar Yurdu olarak kullanılan 1, muhacir ve talebelerin ortaklaşa kullandıkları medrese 1, Rumeli muhacirleri 1, fakirlerin işgal ettiği 1, Selânik muhacirlerinin iskân ettirildiği 1, Kızılay ve askerlerin işgal ettiği 1, kütüphane olarak kullanılan 1, asker sevkiyat yeri olarak kullanılan 1 ve erzak anbarı olarak kullanılan 1 medrese vardı.

Bütün bu tasnifi gördükten sonra artık medreseler asker kaçakları ve miskinlerin yuvası olduğunu söylemek ve iddia etmek güneşi balçıkla sıvamaya kalkışmaktan ileri gitmeyen mesnetsiz bir garazın zebûnu olmak gerektir.

Böylece medreseler ilim ve irfanımıza yaptıkları hizmetlerle son devre kadar gelmişler ve en sonunda da harbin ve fâciaların yersiz ve yurdsuz bıraktığı insanlara sıcak bir yuva vazifesini görerek ufûl etmişlerdir.

OKUYUCULARIMIZA

1 — 25. sayımızın mevcudu kalmamıştır, abone müracaatlarının ona göre yapılması,

2 — Mecmuamıza abone olmak isteyen sayın okuyucularımızın hangi sayıdan itibaren abone olmak istediklerini bir mektupla bildirmeleri veya havale kâğıdının arkasına yazmalarını,

3 — Mecmuamıza 25. sayıdan itibaren abone olan sayın abonelerimizin abonelik süreleri 30. sayıda sona erdiğinden abonelerini yenilemelerini rica ederiz.

Hürmetlerimizle.

İSLÂM MEDENİYETİ